

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τὰ διαφεύγοντα τοὺς πολλοὺς, ὑφ' ἑτέρων δ'
εἰρημένα σποράδην ἢ πρὸς ἀναθήμασιν ἢ ψη-
φίσμασιν εὐρημένα παλαιοῖς πεπείραμαι συνα-
γαγεῖν, οὐ τὴν ἄχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν,
ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἥθους καὶ τρόπου
παραδιδούς.

Πλουτ. Νικίας 1, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδιψικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους 221-223 • Καὶ πάλι ὁ Καποδίστριας 224-238 • Ποίημα στὸν Στάλιν
239-241 • Σπύρος Εὐαγγελάτος (1940 - 24 Ἰανουαρίου 2017) 242-243 • Περιεχόμενα
τοῦ εἰκοστοῦ ἐνάτου τόμου (2016) τοῦ *Μέντορος* 244

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΝΑΤΟ • ΤΕΥΧΟΣ 119 • ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2016

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους

ΤΟ ΝΕΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ἢ ΤΟ ΦΑΚΙΟΛΙΟΝ ΚΑΙ Η ΚΑΛΥΠΤΡΑ

Τὸ γλωσσικὸ εἶναι τὸ ζήτημα πὸν ἀπασχολεῖ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς. Πιθανῶς οἱ Ἀρχαῖοι ἕως κάποια ἐποχὴ δὲν εἶχαν ἀντιληφθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἢ δὲν ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι τοὺς ἀπασχολοῦσε ὅπως ἐμᾶς. Ἦλθε ἡ στιγμή πὸν αἰστάνθηκαν ὅτι ἡ γλῶσσα τους ξεχώριζε ἀπὸ τῶν γύρω τους λαῶν καὶ ἔκριναν, δίκαια, ὅτι διέφερε ὡς πρὸς τὶς δυνατότητες ἔκφρασης τῶν ἐννοιῶν. Ἀργότερα δημιουργήθηκε ἡ φιλολογία καὶ τὸ πρᾶγμα ἀκολούθησε τὸν δρόμο πὸν γνωρίζουμε. Ὁξύτητα ἀπέκτησε τὸ ζήτημα κατὰ τὰ νεότερα χρόνια καὶ συστηματικὰ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Κοραῖ μετὰ τὴ μέση ὁδὸ, τὴν καθαρῆς, τὴν ἀρχαῖζουσα, τὴν ἀπόπειρα ἐπανόδου στὴν ἀρχαία, τὸν ἀττικισμό. Ἔγιναν ἀγῶνες μετὰ πάθος, πὸν στὴν πραγματικότητα γιὰ πολλοὺς δὲν ἦταν γιὰ τὴ γλῶσσα ἀλλὰ πολιτικοί, κοινωνικοί, τέλος, καθεστωτικοί.

Φαίνεται ὅμως πὸς τὸ γλωσσικὸ ξαναγεννιέται μετὰ ἄλλη μορφή. Κάποιοι, ἄγνωστοι, θέλουν νὰ χαλάσουν τὴ γλῶσσα ἢ καὶ νὰ

μᾶς τὴν πάρον καὶ νὰ τὴν ἐξαφανίσουν. Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τρόπους πὺν ὑπάρχουν μοῦ εἶναι γνωστὸς μόνον ἓνας, ἡ διαβόητη λεξιπενία τῶν νέων ὡς ἐὰν οἱ γηραιοὶ ἕως γηραιότατοι διακρίνονται γιὰ τὴ γλωσσικὴ τους δεινότητα, γιὰ τὰ πλούσια λεξιλογικῶς κείμενά τους καὶ γιὰ τὰ λογοτεχνικὰ ἀριστουργήματα πὺν δημιουργοῦν. Ἡ σημερινὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία εἶναι κατώτερη κατὰ πολὺ τῶν μυθιστορημάτων πὺν δημοσιεύονταν στὸ Ρομάντο καὶ τὸ Διάβασέ με τοῦ Μεσοπολέμου. Σὲ ἀντιστάθμισμα ἔχει προστεθεῖ στὰ σύγχρονα δῆθεν λογοτεχνήματα τὸ αἰσθησιακὸ ἕως χυδαῖο στοιχεῖο σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἀναρρωτιέται κανεὶς ἂν τὰ κείμενα αὐτὰ πρέπει νὰ ἐξετάζονται ἀπὸ κριτικούς τῆς λογοτεχνίας ἢ ψυχιάτρους.

Ἡ ὑπαρξη κινδύνου ἐξαφάνισης τῆς νεοελληνικῆς τέθηκε ἐπισημῶς. Μέσα στὸν Δεκέμβρη τοῦ 2016 ὁ ὑφυπουργὸς Παιδείας Κ. Ζουράρις δήλωσε: «Νομίζετε ἴσως ὅτι δὲν ἀπειλούμαστε τώρα ὡς χώρα, μόνο κάποια νησιά μᾶς ζητάει ὁ Ἴερντογάν. Καὶ νὰ χάσουμε μερικὰ νησιά δὲν πειράζει. Τὰ νησιά θὰ τὰ ξαναπαίρναμε πάντοτε. Τὴ γλώσσα ἔχει σημασία νὰ μὴ μᾶς πάρον».

Γιὰ κάθε λογικὸ ἄνθρωπο ἡ παραπάνω φράση εἶναι ἀκατανόητη. Τὸ νὰ μᾶς πάρον νησιά θεωρεῖται δευτερεῖον θέμα ὡς ἐὰν τὸ νὰ τὰ ξαναπαίρουμε εἶναι ζήτημα δικῆς μας θέλησης καὶ ὄχι συσχετισμοῦ δυνάμεων. Γιατί δὲν ξαναπήραμε τὴν Κύπρο; Ἴσως ἐπειδὴ «εἶναι μακριά». Ὁ ὑφυπουργὸς δὲν ἀποκαλύπτει τὸ κύριο: Ποιὸς θὰ μᾶς πάρει τὴ γλώσσα; Μιὰ γλώσσα χάνεται ὅταν πάπει νὰ μιλιέται. Αὐτὸ δὲν συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα, πὺν τὴ γλώσσα της τὴ μιλοῦν ὄχι μόνο ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδες ξένων, μεταναστῶν, καὶ μαζί τὰ παιδιά τους, πὺν πολλοὶ δὲν τὰ θέλουν στὰ σχολεῖα μας. Τὸ παιδὶ τοῦ μετανάστη θὰ μεταδώσει τὴ μητρικὴ του γλώσσα στὸ Ἑλληνόπουλο ἢ θὰ γίνει τὸ ἀντίστροφο, μάλιστα κατὰ τρόπο φυσικό; Ἐξελληνίσουμε τὴν Αὐστραλία, τὸ Βέλγιο, τὴ Γερμανία, τὶς ΗΠΑ ἢ ἡ δευτέρη γενιὰ μισομιλάει τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἡ τρίτη καθόλου;

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλοῦ καὶ εἶναι γενικότερο. Στις 25 Μαΐου 2016 ἡ βουλευτὴς κυρία Ἄννα Βαγενᾶ εἶχε δηλώσει: «Δὲν μᾶς τρομάζουν τὰ 99 χρόνια διάρκειας τοῦ Ταμείου Ἀποκρατικοποιήσεων. Ἐδῶ ἡ Ἑλλάδα ἦταν ὑπὸ τουρκικὴ σκλαβιά

για 400 χρόνια και ἄντεξε. Ἔχουμε ὡς λαὸς μεγάλες ἀντοχές» (Ὁ Μέντωρ 116, 2016, 74). Ἐδῶ ἀρμόζει νὰ μνημονευθεῖ ἡ φράση τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν: «κρειπτότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν» (Δούκας 264, 14).

Ἡ βουλευτὴς δέχεται 99 χρόνια σκλαβιάς λατινικῆς ἀφοῦ ἀντέξαμε τὴν τουρκικὴ. Ὁ ὑφυπουργὸς προτιμᾷ νὰ μᾶς πάρουν οἱ Τοῦρκοι μερικὰ νησιὰ παρὰ νὰ μᾶς πάρουν κάποιοι, πὸν δὲν ὀνομάζει, τὴ γλώσσα τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μᾶς πάρει. Μόνο ἐμεῖς μπορούμε νὰ τὴν ἀπαρνηθοῦμε. Γνωρίζω τέτοιες περιπτώσεις. Εἶναι σαφὲς πὸς ὑπάρχει κάποια σύγχυση, θὰ τὴν ἔλεγα σκόπιμη, πὸν ἀποβλέπει στὴν κάλυψη τῶν ὅσων συμβαίνουν σήμερα στὴν Ἑλλάδα. Τὰ παράδοξα πὸν δηλώνονται κατὰ τακτὰ διαστήματα καὶ μετὰ ἀνακαλοῦνται εἶναι σὰν σὲ μιὰ συγκέντρωση πολλῶν ἀτόμων νὰ δημιουργεῖται τεχνητὴ ταραχὴ. Ἐπιφυλοῦνται οἱ ἐπιτήδευοι καὶ σοῦ ἀφαιροῦν τὸ πορτοφόλι. Ἐδῶ, στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα μὲ τέτοιες δηλώσεις ἀποσποῦν τὴν προσοχή μας ἀπὸ τὴ λατινικὴ καλύπτρα πὸν μᾶς φοροῦν, ἢ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸ τουρκικὸ φακιόλι.

ΔΩΡΕΑ

Ἡ κυρία Μαρία Μπρούσκαρη προσέφερε στὴν Ἑταιρεία γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς χρηματικὸ ποσὸν στὴ μνήμη τοῦ συζύγου τῆς Σίλα Μπρούσκαρη.

ΚΑΙ ΠΑΛΙ Ο ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

“Όσο και να προσπαθοῦμε να τὸ ἀγνοήσουμε, ἡ πραγματικότητα εἶναι πὼς ἡ ἀρχὴ τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ ’21 καὶ ὁ Καποδίστριας. Καὶ ἡ Ἐπανάσταση καὶ ὁ Καποδίστριας προδόθηκαν συνειδητά. Φαίνεται πὼς δὲν ἦταν δυνατόν νὰ γίνει ἀλλιῶς. Μᾶς ἔμεινε ἡ Ἐλευθερία πού ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ ’21. Ἐκεῖ πετύχαμε καὶ 195 χρόνια τώρα πορευόμαστε ἐλεύθεροι ἀλλὰ χωρὶς τὸν Νόμο, τὴν Ἴσονομία καὶ τὴν Ἴσοδικία. Τὸ πράγμα ἐξηγεῖται ἀλλὰ δὲν δικαιώνεται καὶ ἄς δεχτοῦμε, ἐκεῖνοι πού πικραίνονται γιὰ ὅ,τι συμβαίνει, ὅτι αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Στὸ προηγούμενο τεῦχος 118 τοῦ *Μέντορος* παρατέθηκαν ἀρκετὰ κείμενα στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἔργα νεωτέρων φιλόλογων κυρίως, ἔπαινοι, ὠδές, ἐπιγράμματα. Κανένα δὲν διακρίνεται γιὰ τὴν ὁμορφιά του, τὴ λογοτεχνικὴ του ἀξία ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, τὴν ποιητικὴ μορφή του. Οἱ λόγοι ἐξηγήθηκαν. Ἄλλωστε τὸ θέμα τῆς μορφῆς τῆς γλώσσας εἶναι τὸ πρῶτο πού ἀπασχόλησε τὴ νεώτερη Ἑλλάδα, κυριάρχησε στὴν Ἐκπαίδευση ἐπὶ αἰῶνες, ἔβλαψε τὴν Παιδεία καὶ στὸ τέλος ἔγινε θέμα ἀτομικό. Ὅσοι καταλαβαίνουν ἀκόμη προσπαθοῦν μόνοι τους νὰ κρατήσουν ἐκεῖνα πού νομίζουν σωστά, οἱ ὑπόλοιποι διαμορφώνονται ἀπὸ τὰ ἀκρόατα καὶ τὰ θεάματα τῶν ἠλεκτρονικῶν συσκευῶν.

Ὅταν ἡ Γ΄ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῆς Τροιζήνας ἀποφάσισε, στὶς 14 Ἀπριλίου 1827, τὴν ἀνάθεση τῆς Κυβέρνησης τῆς τότε Ἑλλάδος στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, τὸ πράγμα δὲν ἔγινε ὁμόθυμα. Ὑπῆρξε μεγάλη ἀντίδρασις στὴν ἐκλογή του. Ὑπερίσχυσε ἡ γνώμη τῶν «Καποδιστριακῶν» καὶ τὰ πράγματα πῆραν τὸν προδιαγεγραμμένο δρόμο τους.

Ἡ ἐκλογή τοῦ Καποδίστρια προκάλεσε σὲ πολλοὺς χαρὰ καὶ δημιούργησε ἐλπίδες καὶ προσδοκίες δικαιολογημένες. Ἦλθε στὴν Ἑλλάδα, στὶς 8 Ἰαν. 1828, στὸ Ναύπλιο καὶ στὶς

12 Ἰαν. ἀποβιβάστηκε σὴν Αἴγινα, τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ὅπου τοῦ ἔγινε ὑποδοχή.

Ἡ Ἑλλάδα ποῦ τοῦ δόθηκε νὰ κυβερνήσει, ἡ Πελοπόννησος καὶ νησιά, ἦταν ἓνα ἐρείπιο. Γιὰ τὴν Πελοπόννησο, ποῦ εἶχε ὑποστῆ τὴ μανία τοῦ Ἰμπραήμ, ὑπάρχουν διηγήσεις ἀθλιότητας καὶ φρίκης. Παραθέτω στὰ ἑλληνικά τὴν περιγραφή τοῦ ζωγράφου τῆς *Expédition Scientifique de Morée, Amaury-Duval*¹.

«Τὴν ἐπομένη τῆς ἀφίξης μας ἀποβιβάστήκαμε· ἐκεῖ στὴ στεριά μ' ἐπερίμενε τὸ φρικωδέστερο θέαμα τῆς ζωῆς μου. Ἀνάμεσα σὲ ξύλινες παράγκες κοντὰ στὸν γιαλό, ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη ἀπὸ τὴν ὁποία ὑπολείπονταν μόνον ἐρείπια, κυκλοφοροῦσαν πελιδνοὶ καὶ κουρελιάρηδες, ἄντρες, γυναῖκες, παιδιὰ ποῦ δὲν διατηροῦσαν τίποτε τὸ ἀνθρώπινο: τοῦτοι χωρὶς μῦτη, ἄλλοι χωρὶς αὐτιά, οἱ περισσότεροι γεμάτοι μὲ οὐλές· ὅμως ἐκεῖνο ποῦ μᾶς συγκλόνισε κυριολεκτικά, ἦταν ἓνα παιδάκι τεσσάρων-πέντε χρονῶν ποῦ κρατοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι ὁ ἀδελφός του· πλησίασα: τοῦ εἶχαν βγάλει τὰ μάτια. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι στὸν πόλεμο αὐτὸν δὲν εἶχαν λυπηθεῖ κανέναν.

Ἡ θέα τοῦ παιδιοῦ μᾶς τάραξε ὅλους· ἐμένα μὲ πλήγωσε τὸ θέαμα γύρω μου· ἤθελα νὰ φύγω, νὰ πάω μακριὰ σὲ χῶρο ἀνοιχτό, στὴ φύση, ὅπου πίστευα πὼς θὰ μπορούσα ν' ἀναπνεύσω. Ἀλλὰ δὲν περίμενα αὐτὰ ποῦ θὰ ἔβλεπα ἀκόμη κι ἐκεῖ. Σὲ μιὰ χαράδρα ποῦ εἶχαμε πάρει, ταλαίπωροι ἄνθρωποι εἶχαν σκάψει καὶ στὶς δυὸ πλευρές της κάτι σὰν σπηλιές, ἢ ἀκόμη, εἶχαν καταφύγει σὲ φυσικὲς κοιλότητες τῶν βράχων ὅπου κατοικοῦσαν. Κουρέλια ἀπλωμένα ἔξω στεγνόνανε· στὸ βάθος τῆς σπηλιᾶς πάνω σὲ μιὰ μικρὴ φωτιά σ' ἓνα ἄθλιο τσουκάλι ἔβραζαν ἄγρια χόρτα καὶ μαζὶ καὶ γαϊδουράγκαθα. Μοῦ εἶπαν πὼς ἦταν ἡ μόνη τροφή τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖ.

Ἐνῶ προσπαθοῦσα ὅσο πιὸ γρήγορα νὰ βγῶ ἀπὸ τὴν χαράδρα ἄκουσα ἀναστεναγμούς, θὰ ἔλεγα ρόγχο. Κοιτάζω, βλέπω μιὰ γριὰ γυναίκα ξαπλωμένη, ἐτοιμοθάνατη· στὴν εἴ-

σοδο τῆς σπηλιάς ἦταν ἓνα νέο κορίτσι πού ἔγνεθε μὲ τὴ φτωχὴ ρόκα τῆς καὶ πότε-πότε ἔρριχνε ἀδιάφορο τὸ βλέμμα του πρὸς τὴν ἐτοιμοθάνατη. Γύρισα τὰ μάτια μου ἄλλοῦ, μᾶλλον κοίταξα πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴ γεμάτη θλίψη εἰκόνα: σὰν μιὰ παράδοξη ἀντίθεση, πάνω σ' ἓναν οὐρανὸ βαθὺ γαλάζιο διαγράφονταν τὰ πιὸ ὠραῖα λουλούδια, ρόδινες ζωηρὲς ἀνεμῶνες, ἀσφοδύλια κι ἀγιοκλήματα πού ἔπεφταν φωτινὰ στὸ σκοτεινὸ βάθος τῆς σπηλιάς. Περπατοῦσα γρήγορα· δὲν τολμοῦσα νὰ μιλήσω στοὺς συντρόφους μου. Ἀντικρίζοντας τὴν πρασινάδα σκεπασμένη μὲ μαργαρίτες, κοντὰ σ' ἓνα ρυάκι μὲ ἀνθισμένες πικροδάφνες, πίστεψα πὼς ξυπνοῦσα ἀπὸ ἓνα κακὸ ὄνειρο. Τότε μπορέσαμε νὰ συζητήσουμε τὶς θλιβερὲς ἐντυπώσεις μας. Ἄλλὰ βαστοῦσα μέσα μου μιὰ βαθεῖα ἀποθάρρυνση, πού δὲν θέλησα νὰ μαρτυρήσω».

Γιατὶ παραθέτω αὐτὸ τὸ γεμάτο θλίψη κείμενο; Για νὰ γίνῃ περισσότερο φανερό, μὲ τὰ λόγια ἑνὸς ξένου ἀνεπηρέαστου ἀκόμη προσώπου, τοῦ τί βρῆκε ὁ Καποδίστριας ὅταν ἦλθε στὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἄσμα τοῦ Φ.Ι. τὸ ὑποδηλώνει μ' ἓναν κάπως πομπώδη, φιλολογικὸ, τρόπο. Μνημονεύει τὰ δεινὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ τόπου σὰν κάτι πού θὰ θεραπευθεῖ τώρα πού ἦλθε ὁ ἀναμενόμενος σωτήρας. Ἐκφράζει χαρὰ μεγάλη, πού ἓνας ἀπὸ τὰ ξένα ἦλθε νὰ κυβερνήσει τὴν ἐρειπωμένη Πελοπόννησο καὶ νὰ τὴν ἀναστήσει.

Δὲν γνωρίζω ἂν ὁ Φίλιππος Ἰωάννου (1796-1880), ὅταν ἔγραψε τὸ ἄσμα πού ἀποτελεῖ τὸ θέμα μας, εἶχε ἰδεῖ αὐτὰ πού ἀντίκρισε ὁ Amaury-Duval καὶ τὰ περιγράφει στὸ κείμενό του πού προηγεῖται. Ὁ Φ.Ι. εἶχε γεννηθεῖ στὴ Ζαγορά, στὸ Πήλιο, τὸ 1803. Ὅταν σύνθεσε τὸ ποίημα ἦταν πολὺ νέος. Τὶς πρῶτες σπουδὲς ἔκανε στὸ *Ἑλληνομουσεῖο* τῆς Ζαγορᾶς καὶ ἀνάμεσα στοὺς δασκάλους του ἦταν ὁ ἀπὸ τὶς Μηλιές τῆς Ζαγορᾶς Γρηγόριος Κωνσταντᾶς (1753-1844), ξεχωριστὴ μορφή τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ Φ.Ι. ἤδη ἀπὸ τὸ 1821 ἔλαβε νεαρὸς μέρος στὴν Ἐπανάσταση στὴ Θεσσαλία καὶ

πολέμησε. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Ἐπανάστασης ἐκεῖ βρέθηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ τὸ 1828 ἔγινε γραμματεὺς τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη. Ἐπάνω στὴ ναυαρχίδα τοῦ Μιαούλη «Ἑλλάς» συντάσσει τὸ ἄσμα καὶ στὶς 9 Ἰουνίου 1828 γράφει ἐπιστολὴ τὴν ὁποία ἀπευθύνει στὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ «εἰς Σύραν ἢ Αἴγινα» μὲ τὸ αἶτημα νὰ δημοσιεύσει τὸ ποίημα ἀφοῦ γινόταν ὁ ἀναγκαῖος ἔλεγχος. Ἡ δημοσίευση δὲν ἔγινε ἴσως διότι ὁ Κωνσταντᾶς ἦταν ἀντικαποδιστριακὸς καὶ τὸ κείμενο ἔμεινε στὰ χαρτιά τοῦ παραλήπτη ὅπου καὶ βρέθηκε².

Ὅπως ὁ Φ.Ι. δηλώνει, τὸ ποίημά του γράφτηκε ὡς *εἰσηγήριον εἰς τὴν ἔλευσιν* τοῦ Καποδίστρια· ἓνα χαρμόσυνο κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ποιητὴς ἐκφράζει τὴ χαρὰ του· ἡ Ἑλλάδα ἀποκτᾶ Κυβερνήτη πού θὰ τὴν ὀδηγήσει σὲ καλύτερες ἡμέρες. Εἶναι ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς νεανικῆς ἀπειρίας· συγχρόνως μὲ τὴν αἰσιοδοξία του δείχνει ὅτι δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ ποῖο ἦταν τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν τῆς περιόδου 1821-1828, παρὰ τὸ ὅτι μνημονεύει, ποιητικὰ πάντοτε καὶ ἀόριστα, πολλὰ ἀπὸ τὰ δεινὰ τῶν χρόνων τοῦ Ἀγῶνος.

Τὸ ποίημα ἔχει γραφεῖ «ἐν μέτρῳ ἐπιχοριαμβικῷ ἐνδεκασυλλάβῳ, τῷ καλουμένῳ Σαπφικῷ», μέτρο πού προτιμοῦσαν ἀπὸ αἰῶνες οἱ Ἕλληνες λόγιοι. Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ ἐπιτηδευμένη ποιητικὴ τῶν ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων, ψυχρὴ· ἐκεῖνοι πού ἔχουν συνηθίσει στὴν ἀττικὴ τῆς ἀκμῆς δὲν θὰ τὴ θεωρήσουν ὠραία, καὶ δὲν εἶναι. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1829, ὅταν ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης ἦλθε στὴν Αἴγινα καὶ ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τῶν σχολείων καὶ τοῦ Μουσείου, ὁ Φ.Ι. ἔφυγε γιὰ τὸ Μόναχο ὡς συνοδὸς καὶ κηδεμόνας τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη πού θὰ σπούδαζαν ἐκεῖ, ὑπότροφοι τοῦ Λουδοβίκου Β΄: τοῦ Ἀθανασίου (1815-1867), ἀργότερα πρωθυπουργοῦ (1857-1862), καὶ τοῦ Νικολάου (1818-1872), ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του, καὶ ὑπασιπστοῦ τοῦ Ὁθωνος. Ὁ Φ.Ι. συνδέθηκε μὲ τὸν Εἰρηναῖο Θεῖρσιο

στὸν ὁποῖο μαθήτευσε, ἔγινε δάσκαλος τῆς νέας ἐλληνικῆς τῶν γιῶν τοῦ Λουδοβίκου Μαξιμιλιανοῦ καὶ Ὁθωνος καὶ ἔως τὸ 1836 συνέχισε τὶς πανεπιστημιακὲς σπουδές. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὸ Μόναχο δίδαξε τὰ νέα ἑλληνικὰ στὴν Ἀμαλία, τὴν κατόπιν βασίλισσα, μὲ ἐντολὴ τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα διορίστηκε τὸ 1839 τακτικὸς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας, ἀπολύθηκε ὡς ὀθωνικὸς τὸ 1862, ἐπαναδιορίστηκε καὶ δίδαξε ἔως τὸν θάνατό του. Διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐπὶ 20 χρόνια (1859-1879), κατὰ τὰ ὁποῖα Γραμματεὺς ἦταν ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης.

Στὸν σύντομο πρόλόγό του στὸ βιβλίό του «Φιλολογικὰ Πάρεργα» ὁ Φ.Ι. δίνει σύντομη περιγραφὴ τοῦ περιεχομένου του, τονίζει τὴν ὀφειλὴ του πρὸς τὴ Γερμανία, ὅπου «τὸ τῆς ἐπιστήμης φῶς πρῶτον ἰδὼν, ἴσα ταύτην τῇ πατρίδι ἐφίλησα, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ καθηγησαμένους μοι τῆς εἰς ἐπιστήμην ὁδοῦ ἴσα τῷ πατρὶ ἔστερξα καὶ ἐτίμησα». Δεύτερη ἀγάπη του ἦταν ὁ Ὁθων καὶ ἡ Ἀμαλία, τῶν ὁποίων κάνει τὸν ἔπαινο καὶ περιμένει «τοὺς νῦν τοσαῦτα τοῦ πρώην βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσης μίσει ἀλόγῳ καταψευσαμένους ταχὺ μεταγνώσεσθαι, τοῦ μὲν πάθους ἀποθυμιάσαντος, τοῦ δὲ συνειδότης αὐτοὺς ἐλέγχοντος».

Στὴ Συλλογὴ τῶν ποιητικῶν κειμένων τοῦ Φ.Ι. λείπει ὁ Καποδίστριας, γιατί ἐπὶ Ἀντιβασιλείας καὶ Ὁθωνος ἡ ἀνάμνησή του δὲν ἦταν ἀρεστή. Ὑποθέτω ὅτι θὰ εἶχε ξεχαστεῖ τὸ ἄσμα πού κοιμόταν στὰ χαρτιὰ τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ. Δύο χρόνια μετὰ τὸν θάνατό τοῦ Φ.Ι. ὁ ἀνεπιφύκτος Φίλιππος Α. Οἰκονομίδης δημοσιεύει δευτέρη συλλογὴ ποιημάτων, πολλὰ ὑπάρχουν καὶ στὴν πρώτη, καὶ σ' αὐτὴν βρίσκεται ἐπίγραμμα³ «Εἰς τὸν πρόεδρον Ἰωάννην Καποδίστριαν»:

κλεινοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου εἰκόν' ὀρῶντες
εὐφημεῖτε πάτρης πουλύφρονα πρύτανιν

Τὸ ἐπίγραμμα εἶχε γράψει ὁ Φ.Ι. πρὶν φύγει γιὰ τὸ Μόναχο, ὅταν δὲν εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κυβερνήτη καὶ ὁ Μιαούλης δὲν εἶχε ἐκδηλωθεῖ. Ξέμεινε στὰ χαρτιά του ὅπου τὸ βρῆκε ὁ ἀνεπιός του καὶ τὸ τύπωσε, κάτι ποὺ δὲν ἔκανε ὁ ἴδιος γιὰ λόγους προφανεῖς.

1. *Souvenirs 1829-1830* (Paris, Plon 1885) 80-82.

2. Τὸ ἄσμα μεταφρασμένο καὶ σχολιασμένο δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Βαγγέλη Σκουβαρᾶ (1921-1983), φιλόλογο καὶ λαογράφο ἀπὸ τὸν Βαρνάβα Ἀττικής, στὴν *Ἑπτανησιακὴ Πρωτοχρονιά* 1960 «Ἐνα ἀνέκδοτο χαιρετιστήριο ἄσμα τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια» σσ. 32-47. Ὁ Σκουβαρᾶς κάνει ἐκτενὴ ἀνάλυση τοῦ ποιήματος, μάλιστα ἀπὸ φιλολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ἄποψη. Ἡ μετάφραση τοῦ ἄσματος εἶναι δική του. Γλαφυρὴ, σὲ ὠραῖα νεοελληνικά, διαβάζεται μὲ εὐχαρίστηση. Δὲν ἰσχύει τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ πρωτότυπο.

3. Ἀρχαία Μοῦσα ὑπὸ νέον ἔνδυμα, ἦτοι: Φιλίππου Ἰωάννου, διάφορ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα κατ' ἐκλογὴν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὴν ἐλευθέρως μεταφρασθέντα, τινά μὲν ἐν λόγῳ πεζῶ, τὰ πλεῖστα δ' ἐμμέτρως, ὑπὸ τοῦ ἀνεπιοῦ αὐτοῦ Φιλίππου Α. Οἰκονομίδου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας [1882], 58.

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΝ ΑΣΜΑ, ΜΕΛΟΥΡΓΗΘΕΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΣΙΝ ΤΟΥ ΞΕΟΧΩΤΑΤΟΥ
ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ Κ.[ΟΜΗΤΟΣ] ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΕΝ
ΜΕΤΡΩΙ ΕΠΙΧΟΡΙΑΜΒΙΚΩΙ ΕΝΔΕΚΑΣΥΛΛΑΒΩΙ, ΤΩΙ ΚΑΛΟΥΜΕΝΩΙ ΣΑΠΦΙΩΙ,
ΠΑΡΑ Φ.(ΙΛΙΠΠΟΥ) Μ(ΑΓΝΗΤΟΣ).

Τεῦ ἄχρι στέρνον στοναχάς ἀνήσει,
ἐκ δέ νυ στόμ' οἰκτρολόγους ἀοιδὰς
φθέγγεται; Τεῦ ἄχρι γόοισιν ἀήρ
σμερδνόν ἀΰσει;

5 Ἄλις ἀλγέων, κακότητος ἄλις.
Ἦνι θυμῆρες διέλαμψεν ἡμαρ,
Πᾶσαν ἀκτίς δ' εὐφροσύνης ἐπ' αἴαν
Ἑλλάδα φοιτᾷ.

10 Ἦνι Κράντωρ πουλυάρητος ἦκει
πρόκλυτος, θέμιστί τε ἠδ' ἰθεία
Σύμπλοος Δίκη· ἐκάς οὔν ἐκάστω
ἄνδρες ἀλιτροί!

15 Ἐρπετ' εἰς ἄδου αἶδαο τέκνα,
Οὐλίμη ἔρις, στυγερόν τ' ἰδ' ἔχθος,
Ἐρπετ' εἰς ἄδου· μελέαν γὰρ ἄλις
σίνατε Πάτρην.

20 Μηκέτι πνεῖτ' ἀντικέλευθ' ἀῆται
Ἑλλάδος σκάφει· ἐθάδ' ἀλλὰ χεῖρα
ὀμβρίμην ἄζοισθ' ἀκάτοιο ἠ νῦν
ἠνία νωμᾷ.

Σύ τε μὴ στύγναζε, τάλαινα Πάτρη!
Γήθου! οὐκέτι στροφάλιγξ ἀέλλης
πρὸς σε πέτρης ἠλιβάτοις ἀράξει
οὐδ' ἀποπλάγξει.

Ὦς πότε πιά τὰ στήθια μας θὲ νὰ βογγοῦνε·
 κι ἓνα παράπονο θλιπτὸ θὰ λὲν τὰ χεῖλια;
 Ὦς πότε ἀπὸ τὸ σύθρηνο θ' ἀχολογᾷ
 στριγγὰ τ' ἀέρι;

5 Σωρὸς τὰ πάθια, ἡ συμφορὰ βουνὸ κι ὑψώθη.
 Μὰ δές, γλυκογελούμενη ἔφεξε μέρα
 καὶ τῆς χαρᾶς ἠλιαχτιδιὰ σιὴ γῆ κατέβη
 τὴν Ἑλληνίδα.

10 Νά, ποὺ καὶ πολυπόθητος μᾶς ἦρθεν Ἄρχος
 τρανός, μὲ τὰ θεοπίσματα συντροφεμένος
 καὶ μὲ τὸ δίκιο τὸ σωστό· ἄσεβοι ἄντρες
 ἀφανιστῆτε

Χωθῆτε μὲς στὰ τάρταρα ταρταροπαῖδια,
 θανατερὴ Διχοστασιά, σύγινη Ἔχτρα,
 15 θαφτῆτε· τὴ βαριόμοιρη γῆ μας γιὰ χρόνια
 ἔχετε φθείρει.

Καὶ μὴ φουᾶτε ἀντίπλωρα τώρα οἱ ἀνέμοι
 στ' ἄρμενο τῆς Ἑλλάδας μας· τὸ γερὸ χέρι,
 ποὺ τὴ βαρκούλα κυβερνᾷ ἔτσι ἐπιδέξια,
 20 νὰ σεβασθῆτε.

Καὶ σὺ νὰ μὴ βαρυκαρδῆς, δόλια Πατρίδα!
 Ἀγάλλιασε! Τοῦ δρολαπιοῦ τ' ἀνεμοστρόφι
 δὲ θὰ σὲ ρίξη πιά ποτέ, ξενερισμένη,
 σὶς γκρέμενες ξέρες.

25 Τοῖος ἐν πρύμνῃ ἀκάτοιο ἴζει
 Σῆς ἀνήρ, οἶος ταχέως μιν εἶσω
 νηνέμων ὄρμων διῖθῦναι, ὕψι
 ὅσσ' ἀνατείνων.

30 Οὐρέ' ἀχλὺν ὑψιδρόμων καρήνων
 νῦν ἀπεκσείσασθε· ἀτὰρ νάπαιον
 ἦδὺ ἠχείτω Ζεφυρῖτις αὔρα
 ἐν σκιοέσσαις.

35 Χρυσοκάρποις ἀσταχύεσσιν αὔθις
 ἐγκεκοσμήσθων τανααὶ ἄρουραι·
 μηδὲ χεῖρας ἀρπαλέας ὀπίσσω
 γηπόνε δεῖδοις!

Ἐς πνοὰς λαίφη πετάσασαι οὔρων
 νῆες Αἰγαῖον διαπρήσσετ' οἶδμα.
 Φροῦδα ληστᾶων ἀλίπλαγκτα πλήθη
 40 ὀμβριμοεργῶν!

Τὼς ἀν' οὔρεος δασύφυλλον ὕλην
 θῆρες ἠοίας ὀρόωντες αὐγὰς
 Φοίβου, ἐς κοίτας φοβέονται αἶψα
 κῆρ' ἀλέοντες.

45 Μηκέτι σκῶπες νύχιον κενάνδρους
 ἀμπόλεις βροτῶν γοάοιντο δεῖην·
 μηδ' ἀναύδων νυκτικόραξ ἀπ' οἴκων
 ὅσσαν ἀφείη.

25 Τέτοιος, πάνω στήν πρύμη σου, θρονιάστηκε ἄντρας
 ποὺ δύνεται γοργά-γοργά νὰ σ' ὀδηγήσῃ
 σ' ἀραξοβόλια ἀπάνεμα, στηλὸ σιὰ ὕψη
 κρατώντας βλέμμα.

Ἄπο τις οὐρανόφταστες, βουνά, κορφές σας
 30 τινάξετε τὴν καταχνιά· κι ἡ δασωμένη
 κοιλάδα, θρόν ἀνάλαφρο πνοῆς Ζεφύρου
 ἄς ἀντηχήσῃ.

Μὲ χρυσοκάρπιστα, βαριά, γυρμένα στάχια
 ἄς στολιστοῦν τὰ ὀλάπλωτα χωράφια πάλι·
 35 κι ἀρπαχτικά, μὴ σκιάζεσαι, ξανά, ζευγίτη,
 ἔχτρικὰ χέρια!

Στοὺς στεριανοὺς ἀέρηδες τὰ πανιά στήστε,
 πλεύμενα, ὀργώνοντας τοῦ Αἰγαίου τὸ κῦμα.
 Μιὰ κι οἱ θαλασσοπλάνητοι, σκληροὶ κουρσάροι
 40 ἄφαντοι γίναν!

Τοῦ Φοίβου τ' ἀχνορόδινα, πρωῖνὰ φέγγη,
 γροικώντας μὲς στοὺς δασεροὺς λόγγους τ' ἀγρίμια,
 σὲς κούρνιες τοὺς γοργοδρομοῦν γιὰ νὰ γλυτώσουν
 τὸν ὄλεθρό τους.

45 Τὴ νύχτα δὲ θὰ σκούζουνε οἱ κουκουβάγιες
 μέσα σὲς ἔρμες καὶ νεκρὲς τὲς πολιτεῖες·
 καὶ σὲς βουβὲς τὲς κατοικιῆς δὲ θ' ἀνακλαίῃ
 τὸ νυχτοπούλι.

Ἄλλὰ πρῶνεσσιν ἄκροισιν ὄσσοι
 50 πρόσφυγες, λόχησιν, ὀπαῖσι γαίης
 ἔς πόλεις ἄψορρον ὀτρύνετ' ἦδη
 ὠκέα γοῦνα.

Πόντιος μὲν ἑξαπόλωλε Δράκων
 αἰνός, ὃς λευκῆς πτερύγεσσι λαῖτμα
 55 Λιβυκὸν περῶν θάμ' ἴκανεν ἀκτὰς
 Ἑλλάδος αἴης.

Ἐκ δ' ἄρ' ἀνδρῶν κυανέων ἐρεύγων
 γαστρόφιν νήριθμα, ἄθεσμα φῦλα,
 νηλεῶς πᾶσαν κεραίζε χώρην
 60 ἦ κε πελάσσαι.

Τὸν μὲν αἰθάλοις Νέμεσις κεραυνοῖς
 φθίσε, τιμὴν ἀρνυμένη ἀπλήτων
 ὕβρεων, τὰς ῥ' αἱματόεσσα δηρὸν
 Ἑλλάς ὑπέστη.

Τῆ δε κεδνὴ κοιρανέουσα ἦδη
 σὺν θέμιστι εὐθυνόμω Ἀθήνη
 τῶν πρὶν αἰώνων παλίνορσα οἴσει
 ἦματα λαμπρά.

Πῶς κε τετλαίη ἐρίσαι ποτ' Ἄρης,
 70 χάλκεος τ' ἐών, πινυτῆ Ἀθήνη;
 Οὐκ ἔοικ' οὐδ' ἔστιν Ἄρηα τόσσον
 θάρσος ἀνασχεῖν.

Κι ὅσοι φευγάτοι βρίσκεστε στὰ καταράχια,
 50 στ' ἄβατα ποροφάραγα, στῆς γῆς τὶς τρύπες,
 στὶς πολιτεῖες, τοῦ γυρισμοῦ, κινήστε πάλι,
 γοργὸ τὸ γόνα.

Τὶ χάθηκεν ὁ φοβερὸς πόντιος Δράκος,
 ποὺ μ' ἀπλοφτέρουγα λευκὰ διάβη τὸ χάος
 55 τὸ Λιβυκὸ καὶ σίμωσε πρὸς τῆς Ἑλλάδας
 τὰ περιγιάλια.

Κι ἐδῶ, ἀπ' τὴ γαστέρα του Ξερνώντας ἄντρες
 κατάμαυρους, σ' ἀρίφνητα, φονικὰ στίφη,
 ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη κούρσεψε φριχτὰ τὴ γῆ μας
 60 νὰ τὴ λυγίση.

Μὰ ἡ Νέμεση μὲ φλόγινα ἀστραποβόλια
 τὸν ἔφθειρε, πληρώνοντας πλῆθος τυράννιες,
 πού, αἱματοράντιστη καιρὸν πολὺ, τραβοῦσε
 ἡ Ρωμιοσύνη.

65 Καὶ τώρα πιά τρισέβαστη θὲ ν' ἀρχοντέψη
 ἡ Ἄθηνά κι ἡ Θέμιδα ἡ δικαιοκρίτρα,
 στὴ χώρα φέρνοντας ξανὰ τὶς περασμένες
 ὄμορφες μέρες.

Γιατὶ πῶς θᾶναι δυνατὸ νᾶχη συνέριες
 70 ὁ Ἄρης, καὶ χαλκόζωστος, μὲ τὴν Παλλάδα;
 Οὔτε ταριάζει, οὔτε μπορεῖ ὁ Ἄρης τόσο
 νὰ ξεθαρρέψη.

Εἰ δ' ἄρ', ἀλλ' ἦς εἰνὶ φρένεσσι θέσθω
οἶον ἐμβριθεῖ τὸ πάροιθε πέτρῳ
75 αὐχένα πληγείς, ἀπέλεθρος οὔδει
ἔξετανύσθη.

Χαίρετ' οὔν ὕμμες, κρατερῆσιν ὄσσοι
δὴν ὑπέζευχθ' ὀκρυόεσσι δύαις.
Χαίρετ' ἄλγέων ἐπέτειλεν ὅττι
80 πειῖρας ἀρητόν.

Μηκέτι τρέσσητε Ἴαρη θεῶν
Ἑλλάδ' ἠνὶ τριχθαδίῃ καλύπτει
αἰγίς ἔμπεδος κρατερῶν Ἄνάκτων
αἰὲν ἀγαστῶν.

Μηκέτ' ἐνδήμων τρομέοιτε ἄτας
νεικέων. Παλλὰς γὰρ ἀγκαλυτοῖο
Κράντορος σύνοδρος ἐκάς τάδ' ὥσει
Ἑλλάδος αἴης.

Τὺ δὲ κλυθὶ Παμμεδέων ἀράων
90 Ἑλλάδος πάσης· πυμάτου δ' ἐς οὐδὸν
γήραος τριττὴν ἐλάσαις Ἄνάκτων,
κῦδος ὀπάζων.

Κλεινὸν αὐτὰρ Κράντορα ἐς Θέμιστος
αἰὲν εὐθείας ὁδῶν κελεύθους
95 εἰρύοις πολλῶν ἐτέων ἀσινῆ
ἐς στροφάλιγγας.

Τὸ ἄσμα τοῦ Φ.Ι. ἀρχίζει μὲ γενικὴ περιγραφὴ τῆς περιόδου τῆς δουλείας, στὴν ὁποία δὲν ἐπιμένει. Φθάνει ἀμέσως στὸν ἐρχομὸ τοῦ Ἡγέτου ποὺ θὰ φέρει τοὺς νόμους στὸν τόπο. Ἀποκηρύσσονται ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ δημιούργησαν τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ κατέστρεψαν τὴν πατρίδα. Οἱ ἄνεμοι εἶναι εὐνοϊκοὶ γιὰ τὸ μικρὸ νέο κράτος, ποὺ μὲ τιμονιέρη ἐπιδέξιο δὲν κινδυνεύει νὰ συντριβεῖ στὰ βράχια, γιὰτὶ ὁ Κυβερνήτης βλέποντας σταθερὰ μπροστά του στὸ μέλλον θὰ φέρει τὸ πλοῖο γρήγορα σὲ ἤρεμο λιμάνι. Καὶ ἡ φύση θὰ ἀλλάξει. Τὰ βουνὰ δὲν θὰ τὰ καλύπτει ἡ καταχνιὰ καὶ ἡ ὁμίχλη, στὶς πεδιάδες καὶ τὰ δάση θὰ πνέει ὁ Ζέφυρος, ἡ γῆ θὰ γεμίσει στάχυα μὲ πλούσιο καρπὸ ποὺ δὲν θὰ κινδυνεύει ἀπὸ τὴν ἀρπακτικότητα τοῦ δυνάστη· τὰ καράβια θὰ πλέουν στὸ Αἰγαῖο ἄφοβα γιὰτὶ οἱ πειρατὲς ἐξοντώθηκαν ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη.

Στὶς ἐρειπωμένες πόλεις θὰ γυρίσουν οἱ διωγμένοι κάτοικοί τους καὶ τὰ νυχτοπούλια ποὺ τὶς κατοικοῦσαν θὰ φύγουν. Ὅσοι ἀπὸ τὸν φόβο τῶν Ὀθωμανῶν κρύφτηκαν στὰ βουνὰ καὶ τὶς σπηλιές νὰ γυρίσουν· στὶς ἐστίες τους ἐλεύθεροι.

Διώχτηκε ὁ φοβερὸς Ἰμπραήμ ποὺ ἔσχισε τὴ θάλασσα ὡς τὶς ἑλληνικὲς ἀκρογιαλιές, ξέβρασε ἀμέτρητους μαύρους πολεμιστὲς καὶ ρήμαξε τὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξει. Ἡ θεὰ Νέμεση ὅμως τοῦ ἀνταπόδωσε τὸ κακὸ καὶ τὸ φονικὸ ποὺ εἶχε κάνει στὴν Ἑλλάδα. Καὶ τώρα ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ τῆς σοφίας καὶ ἡ Θέμις τῆς δικαιοσύνης θὰ βασιλεύσουν στὸν τόπο φέρνοντας τὴ γαλήνη τοῦ ἄλλοτε. Ἄς χαίρονται οἱ Ἕλληνες γιὰτὶ τελειώσαν οἱ μέρες τῆς δουλείας. Τρεῖς κραταιοὶ μονάρχες τοὺς προστατεύουν καὶ ἡ διχόνοια θὰ διωχτεῖ ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, ποὺ παραστέκεται στὸν Κυβερνήτη. Ὁ Θεὸς νὰ προστατεύει ὡς τὸ τέλος τοὺς βασιλιάδες ποὺ μᾶς βοήθησαν ὀδηγώντας τὸν Κυβερνήτη στὸν δρόμο τῆς Δικαιοσύνης, χαρίζοντάς τους μακροήμερευση. Τὸ ἄσμα φαίνεται σὰν ἄσκηση δεξιotechνίας στὴ σύνθεση ἀρχαίας ποίησης. Ἀπέχει τρία μόλις χρόνια ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ «Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὸ αἰσθάνεσαι κρῦο, ὄχι γιὰτὶ εἶναι γραμμένο στὰ ἀρχαῖα ἀλλὰ γιὰ τὶς ἔννοιές του. Ἀποφεύγει νὰ θίξει τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ ὅσα περιμένουν τὸν Καποδίστρια.

ΠΟΙΗΜΑ ΣΤΟΝ ΣΤΑΛΙΝ

Τὸ ποίημα ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν ἔχει σχέσηη μὲ τὴν ἀρχαιολογία καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους ἀλλὰ μόνο μὲ τὴ χρήση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γιὰ σύγχρονα πράγματα. Εἶναι γραμμένο ἀπὸ ἓναν Τσέχο, τὸν Jan Kresaldo (1926-1995), ποὺ κατέφυγε στὴ Βρετανία μὲ τὴ γυναίκα του καὶ τὰ τέσσερα παιδιά του μετὰ τὴν εἰσβολὴ στὴν Τσεχοσλοβακία τῶν Σοβιετικῶν τὸ 1968. Τὸ πραγματικό του ὄνομα ἦταν Vaclav Jaroslav Karel Pinkava. Ἐργάστηκε ὡς κλινικὸς ψυχολόγος καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὴ λογοτεχνία, τὴν ποίηση, τὴ μουσικὴ καὶ τὰ μαθηματικά. Τὸ ποίημα περιέχεται στὸ βιβλίο του GraveLarks⁴.

Ὁ Kresaldo ἔχει γράψει κι ἓνα μακρότατο ἔπος μὲ τίτλο «Ἀστροναυτιλία», 6.575 στίχοι σὲ ὁμηρικὸ ἑξάμετρο, τοῦ ὁποίου ἓνα μέρος εἶναι προσιτὸ ἀπὸ τὸ διαδίκτυο. Ἄλλὰ τὸ κάθε πράγμα πρέπει νὰ γίνεται στὴν ἐποχὴ του. Ὅσοι μετὰ τὸν Ὅμηρο θέλησαν νὰ τὸν μιμηθοῦν ἀπέτυχαν, ἦταν φυσικό, καὶ δὲν διαβάζονται.

Στὸ ποίημα γιὰ τὸν Στάλιν στ. 16, ἡ λέξη *λάγερ* εἶναι, νομίζω, ἡ γερμανικὴ λέξη *das Lager*, στρατόπεδο, ποὺ δὲν ὑπῆρχε στὰ χρόνια τοῦ Ὁμήρου. Στὰ μετὰ τὸν Ὅμηρο χρόνια πάλι δὲν εἶχε τὴν ἔννοια τοῦ στρατοπέδου συγκεντρώσεως (*Konzentrationslager*) ποὺ θέλει ὁ Τσέχος ποιητής, ὁ ὁποῖος τονίζει, μὲ τὸ δίκαιό του, κάθε δυσμενὲς στοιχεῖο γιὰ τὸν Στάλιν καὶ τοὺς Ρώσους στρατιῶτες ὑπονοώντας (στ. 7-13) τ' ἀμέτρητα περιστατικὰ κλοπῶν, ληστειῶν, βιασμῶν, φόνων, ὅταν τὸ 1945 μπῆκαν στὴ Γερμανία. Φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶ κανεὶς τὶς φρικαλεότητες τῶν Γερμανῶν στὴ Ρωσία, ποὺ χαρακτηρίζαν τοὺς κατοίκους της ὡς *Untermenschen* καὶ θεωροῦσαν ὅτι ἔπρεπε νὰ τοὺς φέρονται ὅπως ἐκεῖνοι νόμιζαν, δηλαδὴ ἐφάρμοζαν τὴν *Endlösung*, γιὰτὶ αὐτὸ ἄρμοζε, κατὰ τοὺς Γερμανοὺς στοὺς Ρώσους.

- Στᾶλιν ἄναξ, ἄγαμαί σε· σὺ λευκλίθῳ ἐνὶ Κρέμλῳ
 ἐζόμενος κρατέεις πάντων Ῥώσσιων Τατάρων τε
 3 καὶ πολλῶν ἔθνῶν ξείνων ἀμενηνῶν κράτων.
 Ἔρποντες κονίη σε θεὸν ὡς εἰσορόωσιν.
 Σοὶ δὲ μέγας στρατός ἐστι βροτοκτόνος, ὅς τ' ἐνὶ χώραις
 6 ἄλλοδαπῶν φορέει γ' οἴζυν καὶ κῆρα μέλαιναν.
 Ἄνδρας συλεύουσι βιάζουσίν τε γυναῖκας,
 ὠρολόγους γὰρ κλέπτουσιν, τοὺς ἄνδρες ἀγαυοὶ
 9 ἐν καρποῖς φορέουσι· τὸ γὰρ μέγα θαῦμα ιδέσθαι.
 Ἄλλοί γαρ ῥ' ἐκάμοντο ἰδυίησι πραπίδεσσι,
 σὺ δ' ἔλθων αἰρεῖς, ὅτι τοι κράτος ἐστὶ μέγιστον.
 12 Χεῖρας βεβριθῶς παμπόλλοις ὠρολόγοισιν
 ἐζόμενος γ' ὀράας χρονοδείγματα κύδει γαίων.
 Πάντες δεδιότες κυνέουσι πόδας πυγῆν τε,
 15 Αὐτὸς γὰρ κρατέεις καί γ' οὔστινας οὐκ ἐφίλησας,
 πέμψας Σειβιρίην δ' εἰς λάγερα, ἧ ψύχωνται
 δεσμοῖσι στυγεροῖσι δεδημένοι ἢ θάνωσιν.
 18 Ῥωσσιακῆς γαίης πάντες ῥ' ἄνδρες τε γυναῖκες,
 εὐχόμενοι στυγέουσιν, ἐπεὶ θεὸς ἐσοὶ μέγιστος.
 Ἥλιον δ' αὐτόν φασιν σὸν τ' ἔμμενα ὄμμα
 21 καὶ Στάλινος πορδὴν φασὶ ψολόεντα κεραυνόν.

- Ὡς Στάλιν ἄνα, σὲ θαυμάζω· στὸ λευκομάρμαρο Κρεμλίνο
 θρονιασμένος βασιλεύεις στοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Τατάρους ὅλους
 3 καὶ πολλὰ ἀδύναμα ξένα ἔθνη ἐξουσιάζεις.
 Σέρονται στὸ χῶμα καὶ σὰ θεὸ σ' ἀντικρύζουν.
 Μέγας εἶναι ὁ στρατός σου, τῶν ἀνθρώπων ἐξολοθρευτής· σὲ χῶρες
 6 ξένες σπέρνει τὴ δυστυχία καὶ μαυρίζει τὶς ψυχές.
 Ληστεύουν τοὺς ἄντρες, βιάζουν τὶς γυναῖκες,
 ἀρπάζουν τὰ ρολόγια, πὺν πρόσωπα σεβαστά
 9 φοροῦν στοὺς καρπούς τοῦ χεριοῦ τους· εἶναι πράγμα θαυμαστό.
 Ἄλλοι τὰ ἴφτιαξαν μὲ τὴ σοφία τους
 καὶ σὺ ἔρχεσαι, τ' ἀρπάζεις, γιὰτ' εἶσαι παντοδύναμος.
 12 Γεμάτα τὰ χέρια μ' ἀμέτρητα ρολόγια
 κάθεσαι καὶ καμαρώνεις τοὺς χρονοδείχτες.
 Περίτρομοι ὅλοι φιλοῦν τὰ πόδια καὶ τὰ πσινά σου.
 15 Εἶσαι πανίσχυρος κι ὅσοι δὲν σοῦ ἀρέσουν
 τοὺς ξαποστέλνεις στῆς Σιβηρίας τὰ στρατόπεδα· ἐκεῖ παγώνουν
 μ' ἀποτρόπαια δεσμὰ δεμένοι, ἢ πεθαίνουν.
 18 Τῆς Ρωσικῆς τῆς γῆς ὅλοι, ἄντρες καὶ γυναῖκες
 περίτρομοι προσεύχονται, γιὰτὶ εἶσαι ὁ μέγας ὁ θεός·
 λένε, ὁ Ἥλιος ὁ ἴδιος εἶναι τὰ μάτια σου
 21 καὶ τοῦ Στάλιν ἡ πορδὴ, ὁ θειαφοκαπνισμένος κεραυνός.

4. Jantar Publishing 2015, 215, Τὸ χειρόγραφο κείμενό του καὶ ἀγγλικὴ μετάφραση σ. 36-37.

ΣΠΥΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ*
(1940 - 24 Ιανουαρίου 2017)

*Φυλάξατε τούς ύμνους
διὰ τούς δικαίους· μόνον
εἰς αὐτούς τὴν εἰρήνην,
καὶ τούς χρυσοὺς στεφάνους
εἰς αὐτούς δότε.*

Ὁρες ἀργές, ἀμέτρητες, συλλογίζομαι, ἀπ' τὸ μουντὸ ξημέρωμα τῆς Τρίτης, θλιβερὸ κι ἐκεῖνο, ποῖος μπορούσε νὰ εἶναι τούτη τὴ στιγμή ὁ πρέπον ἔπαινος ποὺ ἡ Ἀκαδημία μοῦ ζητεῖ νὰ εἰπῶ γιὰ τὸν Σπύρο. Νὰ παϊνέσω τὴν ἐπιστημοσύνη του, τὴ βαθειὰ σκέψη του, τὴ σοφὴ διδασκαλία του; Μοῦ φαίνονται κοινότοπα ὄλ' αὐτά, μάταια, ἀφοῦ πλέον μᾶς ἄφησε, δὲν θὰ τ' ἀκούσει. Φίλος ἀνυπόκριτος, συμπάρεδρος πνευματικός, τεχνίτης σοφός. Μὲ τὴν ἐπιστήμη τοῦ θεάτρου ἐρμήνευε τὰ πάθη τῶν θνητῶν, ἐκεῖνα ποὺ μᾶς καταστρέφουν καὶ τὸ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ στὴν Κόλαση ὀδηγοῦν ἢ τὸ ὑψώνουν φωτερὸ ἄστρο ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνους ποὺ ἔφυγαν, γιὰ νὰ μᾶς δείχνει μὲ τὴ λαμπράδα του, πὼς εἴμαστε κύριοι καὶ δημιουργοὶ τῆς τύχης μας. Ὑπῆρξε ἡ πραγμάτωση τοῦ ἀνέφικτου ἰνδάλματος τοῦ λατίνου ποιητῆ:

*ὅποιος σάθηκε στὸ βίον ἀκέριος κι ἀπὸ κρίμα
καθαρὸς μῆτε κονάρια Μαυριτανικὰ ἔχει
διόλου ἀνάγκη μῆτε τόξο καὶ φαρέτρα
ποὺ φαρμακωμένα βέλη νὰ βαραίνουν.*

Δὲν ξέρω σὲ ποιὸν ἄλλο ταιριάζουν περισσότερο τὰ λόγια αὐτά. Μόνον ὁ *φθονερὸς γέρων* μπορούσε νὰ τὸν ἀγγίξει καὶ τὸ ἔκανε. Ὁ Σπύρος δὲν ὑπάρχει· ζῆ πιά μόνο τὸ ἔργο του. Ἐκεῖ βρισκόταν ἡ μεγαλωσύνη του. Οἱ μελέτες του γιὰ τὰ μεγάλα ζητήματα τοῦ θεάτρου, πρῶτα τοῦ νεοελληνικοῦ, διαμάντια τῆς δραματουργίας καὶ τῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἐρμηνεία του ἐπάνω στὸ σανίδι τοῦ Ἐπιτανησιακοῦ Θεάτρου, τοῦ Κρητικοῦ, τοῦ Ἐρωτόκριτου, τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ. Ἀλλὰ προχώρησε ἀκόμη πιὸ ψηλά: ἀρχαία τραγωδία, Σαίξπηρ, Γκαῖτε, Σίλλερ, Ἴψεν, Μπρέχτ. Ποῖος ξεχνᾷ τὸν «κύκλο μὲ τὴν κιμωλία» στὶς 17 Ἀπρίλη τοῦ 2015;

Τὸ πὼς ἔβλεπε τὴν ἐρμηνεία τοῦ δράματος μᾶς τὴν ἔδειξε μὲ τὸν εἰσιτήριο λόγο του γιὰ τὴν «Ἀναγνώριση Ἡλέκτρας καὶ Ὁρέστη στὸς τρεῖς Ἑλληνες τραγικούς». Ἴδιο θέμα καὶ στὸς τρεῖς.

Μορφές πού προσωποποιούν ὅ,τι ὁ Σπύρος ὄριζε ὡς τὸν τραγικὸ ἥρωα· ἦταν «αὐτὸς πού θὰ τοῦ ἐναποθέταμε τὴν εὐθύνη νὰ μᾶς ἐκπροσωπήσει ὡς ἀνθρώπινο γένος». Πῶς θὰ μπορούσε τὸ πάθος τῆς Ἡλέκτρας νὰ ἐκδηλωθεῖ, νὰ μᾶς πείσει, νὰ μᾶς συγκινήσει, χωρὶς ἐκεῖνον; Νὰ μᾶς πείσει τόσο, πού ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε, οἱ θεατές «παρασύρονται ἀπὸ τὸ πάθος τῆς Ἡλέκτρας καὶ σὰ νὰ θέλουν νὰ παρέμβουν καὶ νὰ τῆς ποῦν τὴν ἀλήθεια». Ποιὸ πάθος ὅμως; Ποιὸς ἔδωσε τὴ φλόγα στὸν ὑποκριτῆ; Τὸ πάθος τοῦ δασκάλου.

Εἶχα τὴν τύχη νὰ συνεργασθῶ μαζί του στὴν Ἀκαδημία. Καὶ τὰ πνευματικὰ ἰδρύματα ἔχουν προβλήματα καὶ μιζέριες μὲ τοὺς ἀνθρώπους, μιζέριες πού ζητοῦν τὴν κατάλληλη στιγμή γιὰ νὰ ξεπεταχτοῦν καὶ νὰ φέρουν σύγχυση στὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ταραχή. Τὸ θαυμάσιο μὲ κεῖνον εἶναι πὼς ἡ συνεργασία μας ἦταν ἤρεμη καὶ ἀρμονική. Πετύχαμε ἐκεῖ πού θὰ μπορούσε νὰ μᾶς πλήξει ἡ ἰδεοληψία καὶ ἡ προκατάληψη, πολὺ συχνὰ ἡ ἀνοησία καὶ ἡ ἀμάθεια. Τοῦ ταίριαζε ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Κορνάρου γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο:

ἦτονε τς ἀρετῆς πηγὴ καὶ τς ἀρχοντιᾶς ἡ φλέγα.

Στοῦ Σπύρου τὰ τελευταῖα χρόνια ὀρίστηκε νὰ ζῆ ὁ τόπος μας, ὅπως ὁ ἴδιος εἶπε, «σὲ μιὰ κατάσταση ἐφιαλτική, πού δημιουργοῦσε τὴν αἰσθησι τῆς ἀσφυξίας καὶ τοῦ ἀδιεξόδου». Εἶχε ἐλπίδες ἀλλὰ ὄχι αὐταπάτες. Τὸ εἶχε πεῖ: «νὰ ἐλπίζεις δὲν σημαίνει ὅτι τὸ πιστεύεις».

Ἐφθασε ὅμως γιὰ κεῖνον ἡ «ῶρα ἀπιέναι». Θὰ βρῖσκεται πάντα στὴ θύμησή μας μὲ τοὺς στίχους τοῦ Μεσολογγίτη ποιητῆ:

*Ρυθμῶν καὶ Στοχασμῶν ἄνλα φτερὰ καὶ χέρια
τὴ λυτρωμένη τὴν ψυχὴ σου ἀπ' τὸ κορμί της
τὴν πῆραν καὶ τὴν πᾶν ὀλόϊσα σ' ἀστέρια.*

* Ἐπικήδειος λόγος γιὰ τὸν Σπύρο Εὐαγγελάτο. Ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἐταιρείας στὶς 26 Ἰανουαρίου 2017.

Φυλάξατε τοὺς ἤμους: Ἀνδρέα Κάλβου, *Εἰς Μούσας*

Ὅποιος σάθηκε στὸ βίῳ του ἀκέριος: Ὀρατίου Ἰωδῆς I, XXII (μεταφρ. Κων. Γρόλλιου)

ἦτονε τς ἀρετῆς πηγὴ: Ἐρωτόκριτος A, 82

Ρυθμῶν καὶ Στοχασμῶν: Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ἀσάλευτη Ζωή*, Πατρίδες, Ὅταν πέθανε ὁ Πολυλᾶς 1-3.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΕΝΑΤΟΥ ΤΟΜΟΥ
ΤΟΥ ΜΕΝΤΩΡΟΣ
2016

Πρὸς τοὺς Ἑταίρους 1 • Β.Χ.Π., Παρουσίαση τοῦ βιβλίου: Nanno Marinatos, *Sir Arthur Evans and Minoan Crete. Creating the vision of Knossos* (London 2015) 2-4 • John Bennet, The Prehistory of Arthur Evans 5-13 • Ντόρας Βασιλικού, Μινωικά ὄραματα. Arthur Evans καὶ Σπυρίδων Μαρινᾶτος 14-32 • Wolf-Dietrich Niemeier, Georg Karo and the rings of Minos and Nestor 33-39 • Ναννὸ Μαρινάτου, Εὐχαριστίες 40-44 • Πρὸς τοὺς Ἑταίρους 45-46 • 75 χρόνια μετὰ: 6-27 Ἀπριλίου, 1941-2016: 47-68 • Τὸ ἄγαλμα τῆς Θεσσαλονίκης 69-71 • Ἀναδρομὴ στὸ παρελθὸν 72-74 • Δικαῖος Β. Βαγιακάκος 75-76 • Χρῦσανθος Χρήστου 77-80 • Δωρεὰ 80 • Πρὸς τοὺς Ἑταίρους 81-84 • The Archaeological Society Foundation 85 • Σημειώσεις σὲ ἀναγνώσματα 86-93 • Ἐπιγραφικὰ παράδοξα 94, 120 • Πρακτικὸ τῆς Α΄ Τακτικῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 15ης Μαΐου 2015: 95-119 • Πρὸς τοὺς Ἑταίρους 121-122 • Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ στὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων 123-135 • Τὰ κείμενα 136-219 • Πρὸς τοὺς Ἑταίρους 221-223 • Καὶ πάλι ὁ Καποδίστριας 224-238 • Ποίημα στὸν Στάλιν 239-241 • Σπύρος Εὐαγγελάτος 242-243.

οὐ πάνυ γε ράδιόν ἐστιν εὐρεῖν ἔργον ἐφ' ᾧ
οὐκ ἂν τις αἰτίαν ἔχοι. χαλεπὸν γὰρ οὕτω τι
ποιῆσαι ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ
καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώ-
μονι κριτῇ περιτυχεῖν.

Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 8, 5

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

**ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ
1828-1832**

Σχήμα 17×24 εκ.

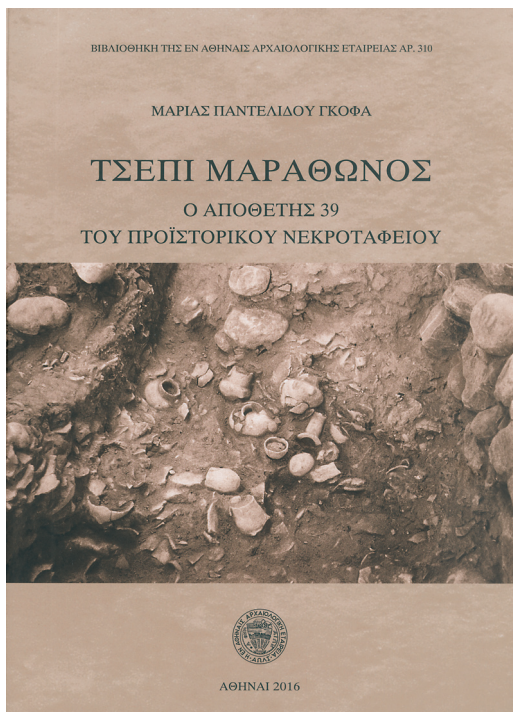
Διατίθεται στην 'Αρχαιολογική 'Εταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 'Αθήνα 106 72,
τηλ. +30210 3647585 • Fax +30210 3644996 • bookstore@archetai.gr • www.archetai.gr
'Αποστέλλεται επίσης επί αντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.

ΜΑΡΙΑΣ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ

ΤΣΕΠΙ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

Ο ΑΠΟΘΕΤΗΣ 39

ΤΟΥ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ	8. SUMMARY AND
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	CONCLUSIONS
3. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ	9. ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ
4. ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ	ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
5. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	10. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	11. ΠΙΝΑΚΕΣ
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	

Σχήμα 21×28 έκ.

Διατίθεται στην 'Αρχαιολογική 'Εταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 'Αθήνα 106 72,
τηλ. +30210 3647585 • Fax +30210 3644996 • bookstore@archetai.gr • www.archetai.gr
'Αποστέλλεται επίσης επί αντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.